

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

ШТА НАМ ТО ДАНАС ГОВОРИ ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ?

Даме и господо, најлепше захваљујем што смо се данас саборно састали, овде, у Матици српској, како бисмо заједнички обележили „Два века *Летописа Матице српске*” као јединственог, тешко поновљивог, у околностима српске културе и непоновљивог, књижевно-научног часописа дугог, континуираног трајања. На самом почетку ове свечаности дозволите да започнемо са изношењем извесних података које би ваљало да не изгубимо из вида. Октобра 1824. године изашао је први број, тј. прва частица *Србске летописи*, како ју је назвао покретач ове периодичне публикације, професор Српске православне гимназије у Новом Саду Георгије Магарашевић. Институционално посматрано, све је кренуло из гимназије коју је основала Српска православна црква, тј. Карловачка митрополија, а намењена је школовању српске омладине. Развој образовног система био је саставни део свеколиког конституисања и развоја српског грађанског друштва у Хабзбуршком царству, а тај развој је укључивао и развој штампе, новинарства, па и периодичних књижевних и научних публикација, тј. часописа. Први пример књижевног часописа појавио се још 1768. године, под насловом *Славеносербски маџазин*, покренуо га је Захарија Орфелин, објавио је само први број, а више од тога није успео. Упркос тешкоћама са којима се врло брзо суочио, Магарашевићев подухват се добро примио, очувао се до дана данашњег, трајући двеста година, а искрено се надамо да ће и неке нове генерације српских књижевних трудбеника и стваралаца очувати овај часопис и у наредна два века. Наравно, уколико људски свет уопште буде сачуван, тј. уколико не подлегне апокалиптичким искушењима која су толико очигледна свих ових година, у којима се чини да

превеликих разлога за историјски оптимизам заправо нема, те да су катастрофички исходи готово неминовни.

Нешто проверених података

За својих двеста година часопис је мењао име: у почетку се звао *Сербска лејџојис* (1824–1830), потом *Сербскиј лејџојис* (1830–1834), *Новиј сербскиј лејџојис* (1837–1841), *Сербскиј лејџојис* (1842–1855), *Србскиј лејџојис* (1855–1863), *Србски лејџојис* (1863–1866), *Срјски лејџојис* (1867–1872), те коначно *Лејџојис Мајџице срјске* (од 1873), како се и данас зове. За све то време *Лејџојис* и Матица српска су трајали у различитим државама: У Аустријском, Хабзбуршком царству (1824–1918), које се од 1867. као дуална монархија назива Аустроугарска; потом у Краљевини СХС / Југославији (1918–1941); у социјалистичкој Југославији (1945–1991), која је мењала своје називе: Демократска Федеративна Југославија, Федеративна Народна Република Југославија, те Социјалистичка Федеративна Република Југославија; затим у држави која се звала Савезна Република Југославија, а после Србија и Црна Гора (1992–2006), а од 2006. у Републици Србији. Смењивали су се уредници, њих 35 до сада: Георгије Магарашевић (1824–1830), Јован Хацић (1830–1831), Павле Стаматовић (1831–1832), Теодор Павловић (1832–1841), Јован Суботић (1842–1847, 1850–1853), Сима Филиповић (1848), Јаков Игњатовић (1854–1856), Субота Младеновић (1856–1857), Јован Ђорђевић (1858–1859), Антоније Хацић (1859–1869, 1876–1895), Јован Бошковић (1870–1875), Милан Савић (1896–1911), Тихомир Остојић (1912–1914), Васа Стајић (1921, 1936), Каменко Суботић (1922–1923), Марко Малетин (1923–1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933–1935, 1936–1941), Живан Милисавец (1946–1957), Младен Лесковац (1958–1964), Бошко Петровић (1965–1969), Александар Тишма (1969–1973), Димитрије Вученов (1974–1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980–1991), Славко Гордић (1992–1994), Иван Негришорац (1995–2012), Слободан Владушић (2013–2016), Ђорђе Деспић (2017–2020), Ђорђо Сладоје (2021–2023), Селимир Радуловић (од 2023).

Међу изабраним уредницима налази се и Момчило Миланков, којег је смрт предухитрила па није успео да приреди и објави ниједан часописни број. Сваки од уредника је у већој или мањој мери занимљив као стваралац, а један од њих, Јован Ђорђевић, написао је речи које певамо кад се интонира српска химна „Боже правде”. *Лејџојис Мајџице срјске* је трајно колективно дело у настајању у

којем аутори текстова одлучују о појединачним текстовима, а о композиционом устројству читавих свезака и књига одлучују многобројни уредници, како они које називамо главним и одговорним тако и они други, мање видљиви, који су се појављивали у функцији помоћних уредника или уредника појединих рубрика у часопису. У сваком случају, *Лейџојис Матице српске* као књижевно-научни часопис очигледан је пример колективног стваралачког чина у којем, веома често, не можемо тачно разазнати где престају ауторство и компетенције једног а где почињу ауторство и компетенције неког другог учесника овог чина. Оваква изукрштаност креативних релација представља основну чаролију овог колективног дела дугога трајања.

За све време свога трајања *Лейџојис* је својим постојањем повезивао неколико градова: Нови Сад, где је уређиван и Пешту, где је штампан (1824–1830); потом је уређиван у Пешти, а штампан у Будиму (1831–1834, 1838–1850, 1854–1863); па је уређиван и штампан у Пешти (1837–1838) и уређиван у Бечу и штампан у Будиму (1850–1854); уређиван у Сремским Карловцима и штампан у Новом Саду (1929–1930; 1936), а најдуже је уређиван и штампан у Новом Саду (1864–1929; 1931–1935; од 1935. до наших дана). *Лейџојис* излази два пуна века, али је током тог периода било времена када је *Лейџојис* био принуђен да застане у свом неумитном ходу, те да престане са излажењем. То се дешавало у административно мучним, неподношљивим епохама, те у ратним или револуционарним временима, када је Матица српска као установа била принуђена на прекид рада: збило се то 1835–1836, 1848–1849, 1914–1918. и 1941–1945. Узроци свих ових престанака никада нису били унутар часописа или установе у којој часопис постоји, него су узроци увек били у спољашњим околностима, тј. у друштвеним, политичким и војним приликама и неприликама.

Нешто корисних поука

Због тога ови прекиди делатности под спољашњим притисцима само служе на част како *Лейџојису* тако и Матици српској: они су знаци неподмитљиве потребе за слободом, а сведоче да ове институције српске културе не пристају на неповољне, неприродне околности у којима може само доћи до деформитета и злоупотребе истинске креативности. У таквим околностима боље је ћутати него обделавати лажне облике стваралаштва; или како то античка мудрост каже: Кад оружје говори, Музе ћуте! О томе кад треба творити и говорити а кад ћутати и мировати, о томе нам, из позиције своје, двовековним радом стечене мудрости, данас и те како

упечатљиво говори *Лейџојис Мајџице српске*. Током два своја века *Лейџојис* је као часопис увек, у већој или мањој мери, био свеопшти српски културни феномен, али су за њега интересовање и те како показивали и други словенски народи, као што је сличан однос био и према установи, Матици српској, која је о *Лейџојису* бринула. Због овог посвећеног рада на обједињавању, осмишљавању и усмеравању српске књижевности и културе, *Лейџојис* је имао улогу једног од изузетно важних кохезивних чинилаца српске културе. Таква функција овог часописа добијала је, у посебним историјским околностима, благослове најважнијих архијереја Српске православне цркве, па и самих патријараха, а међу ауторима текстова у *Лейџојису* налазимо митрополита Амфилохија Радовића, Иринеја Буловића, Јоаникија Мићовића, владике Јована Пурића, патријарха Порфирија Перића и др. Због те свеопште, обједињујуће функције и због изразитог културолошког значаја председник Републике Србије је *Лейџојис Мајџице српске* одликовао Сртењским орденом првог степена 15. фебруара 2024. године.

У домену периодичних публикација, тачније – у домену књижевно-научних часописа, *Лейџојис Мајџице српске* представља јединствен и непоновљив феномен у читавом свету, а једину сродну појаву такве, чак нешто веће старине и бољег хронолошког континуитета налазимо у САД, у Њу Хејвену (Конектикат), где је од 1819. излазио часопис који се данас (а од 1892) зове *The Yale Review*. Овај часопис је књижевно-научни по карактеру постао тек 1911. године, док за *Лейџојис* можемо рећи да је такав у већој или мањој мери био све време свога постојања, па је у том смислу српски часопис знатно постојанији по свом концептуалном континуитету. Стога би било добро да и сви ми, припадници српске културе, усмеримо своју пажњу и енергију на то да такав феномен не само очувамо него и да га даље у позитивном смеру развијамо. То треба да чинимо са пуном самосвешћу и знајући добро шта чинимо и зашто то чинимо. Притом не треба ту пуку чињеницу да чујемо од некога изван наше, српске културне заједнице, него треба сами до таквих увида и сазнања да дођемо, те да на том темељу изведемо закључке о томе шта нам ваља чинити. Можда је то један од доста сигурних путева како бисмо најзад сами себе почели објективније да процењујемо и да себе више поштујемо.

Даме и господо, на самом крају ове свечаности отварања научног скупа „Два века *Лейџојиса Мајџице српске*: часопис другог, континуираног трајања као међународни феномен” дозволите још само три краће напомене.

Прва напомена нам скреће пажњу на чињеницу да се овим скупом истраживачки не исцрпљује феномен о којем говоримо,

те да ћемо и током читаве 2025. године наставити са истраживањима *Лейџојиса Мајџице српске*, а нарочито ће бити продубљен његов компаратистички аспект. Жеља нам је да такве часописе осмотримо унутар оних специфичних релација које се појављују у склопу култура у којима ти часописи делују, те да се непосредно суочимо са свим сродним феноменима из САД, Француске, Холандије, Италије, Мађарске, Немачке, Словачке, Чешке, Бугарске, Русије, Кубе и из других култура широм света.

Друга напомена истиче нашу жељу да подстакнемо овакве типове истраживања књижевно-научне, али и периодике у најширем смислу те речи, па да се у том смислу квалификујемо као својеврсни центар за окупљање и подстицање оваквих истраживачких подухвата, али и центар који подстиче непосредну сарадњу таквих старих, дуготрајних часописа. Уверени смо да се оваквим везама могу установити вредности које обезбеђују трајност културних феномена, а такав појам трајности је у савременом културолошком систему готово изгубио сваки значај, јер су се људи нашег доба исувише усмерили ка (данас једино саморазумљивом) феномену пролазности и ефемерности људских креативних чинова. Трајање *Лейџојиса Мајџице српске* представља озбиљну, не само симболичку подршку намерама и одлукама српскога народа да и сам потраје дуже и постојаније него што би неки велики центри светских моћи то желели.

Трећа напомена указује нам на чињеницу да је трајност *Лейџојиса Мајџице српске* иницијално покренута вољом српске књижевне и културне заједнице да, заједно с народом и културом којој припадају, трају у мери која не би била могућа да нема јасне, декларативно исказане и усмереним деловањем вођене воље за трајањем. Саставни чинилац такве воље за трајањем једног народа, његове књижевности и културе јесте духовно заједништво са свим облицима креативне енергије који такву визију света негују као прворазредни изазов и призив. То значи да ћемо се обратити свим облицима књижевног, ликовног, музичког, уметничког и духовног стваралаштва који ће умети на овакве изазове и призиве да одговоре, те да понуде некакве облике сопствене стваралачке имагинације који су у пуном дослуху са прегнућима многих генерација које су обликовале *Лейџојис Мајџице српске*. Искрено се надамо да ће наићи на позитиван одговор наша одлучност да се не зауставимо само на облицима релативно пасивног сазнања прошлости културних феномена него и да покушамо такво духовно заједништво, и у садашњости, да градимо широм света. Надајмо се да ће ови напори дати ваљане резултате тако да за два века – ако културног и цивилизованог људског света тада уопште буде – неке нове

генерације писаца и проучавалаца изнова осмотре пређене путеве и изведу неке нове, ваљане поуке.¹

Архивистички поглед изнутра

О историји *Лейхойса Матийце српске* има много чињеница које су скривене негде по архивама и по документима о којима јавност такорећи ништа не зна. Пред нама се тако, на изложби Рукописног одељења Матице српске, појављују веома занимљива сведочанства: на основу предлога и основног концепта управнице Рукописног одељења Матице српске проф. др Зорице Хацић Радовић, уследио је посвећени рад приређивача ове изложбе – мср Александре Јовановић и г. Владимира Николића, а онда је начињен и каталог који о овој изложби сведочи. Резултат овог заједничког рада насловљен је речима: „На страницама *Лейхойса*: Два века 1824–2024”, а у склопу ове изложбе нашла су се многобројна документа, архивалије и сведочанства о колективним пословима на припреми, уређивању и објављивању Матичиног *Лейхойса* у различитим временима и у општим околностима тих времена. Уз помоћ свих ових докумената, која нису била на страницама часописа али су оставила јасне трагове кретања ка садржинама изложеним на тим страницама, читаоци и проучаваоци добијају некакву, вазда скривену слику догађаја изнутра, слику која се појављује из самих процеса и из комуникационих чворишта која образују најважнији учесници ових догађања.

А учесници су одиста многобројни: што уредници, што писци сарадници, што читаоци и консултанци, што посредници у односима између уредника и писаца, све у свему велики број људи који су исказивали свој промишљени и страствени однос према *Лейхойсу*, према његовим вредностима и према могућностима да буде још бољи, садржајнији и свестранији. *Лейхойс Матийце српске* је, без сумње, једна велика моба, радна акција, скуп колективних трудбеничких обреда, у којима се често улога неких драгоцених људи уопште не види или се не види довољно јасно. Зато су нам потребни, чак неопходни, овакви архивски погледи изнутра, из оних комуникационих чворишта у којима често настају неке моћне идеје, замисли и покретачи општедруштвених догађања.

Из ових докумената може се видети каква су у различитим временима била графичка решења, каква типографија, штампа, основни изглед хартије, какве су корице, пратећа визуелна решења

¹ Фрагменти овог текста изречени су на отварању научног скупа „Два века *Лейхойса Матийце српске*”, у Матици српској, 1. новембра 2024. године.

и сл. Највећу вредност међу овим архивалијама имају писма, а у том погледу има правих малих бисера које ће испрени књижевни историчари умети паметно да искористе, протумаче и доведу до неких нових сазнања. Узмимо само неколико карактеристичних примера. У писму датираном са 6. мајем 1926, а упућеном Марку Малетину, Иво Андрић као одговор на позив који му је упутио Вељко Петровић, с предлогом за успостављање трајније сарадње, нуди текст који не може да објави под својим именом него искључиво – како он записа – „под мојом обичном шифром”: РР. Овај двоструки иницијал је одиста једна од најчешћих шифара које је Андрић користио. Истовремено писац најављује слање једне приповетке, а то је, највероватније, уследило онда када је аутор послао, па је (у књизи 313, године 1927, стр. 265–267) био објављен један малени одломак из опширне, бриљантне наративне целине *Аникина времена*.

Из 1963. године, од 14. децембра, сачувано је писмо Бошка Петровића упућено Петру Вујичићу, у Пољску, у Краков, па о том пољском граду пошљалац записује културолошки веома сензибилне редове: „Надам се да се добро осећате у Кракову, чије се опште атмосфере сећам као отприлике атмосфере Загреба: тако нешто аустријско старо што се распада у нечем непознато чијем новом.” Па онда Петровић наговара младога Вујичића да доврши свој научни, академски рад, при чему се у њиховом односу препознаје нешто готово очинско у ставу тадашњег уредника *Лейојиса*: „Будите паметни па напишите тај научни рад. То је нужност коју човек мора да прође, слично војсци, оправљању зуба или свакомесечном шишању.” Петровић и Вујичић су се као упосленици Матице српске познавали (први је био уредник у издаваштву Матице српске, а други радник њене Библиотеке), па је отуда овакав тон деловао сасвим природно и схватљиво.

Сасвим је другачије интонирано писмо Милована Данојлића послато уредницима *Лейојиса* 24. октобра 1954, када је пошљалац имао свега 17 година, па шаље „ових неколико песама надајући се да ћете их прочитати и уколико по квалитетима задовољавају, уврстити у један од следећих бројева.” А у Пост скриптуму пошљалац додаје: „Ако ствари не задовољавају, а мислите да би вредело разговарати, пишите ми на горњу адресу. То, ако практикујете писма...” Ево како се један велики писац на почетку своје каријере с поверењем и ишчекивањима обраћао *Лейојису*.

Посебно је занимљиво и драматично писмо Александра Тишме из 1951. године у којем се пошљалац сучељава с идејом да се *Лейојис* претвори у тромесечник, па да излази у свега четири броја годишње. Његова аргументација је веома бртва и одлучна,

сводећи се на борбу против намераване провинцијализације *Лейто-йиса*, а та провинцијализација је, по намерама културне политике тадашње комунистичке врхушке, требало да да „Летопису карактер часописа у првом реду војвођанског”: такво сужавање видика би, по Тишми, имало поразне резултате. За тадашњи квалитет и вредност часописа чак и уредништво констатује да је у знаку безбојности, али се Тишма супротставља плановима да се проређивањем изласка и провинцијализацијом може постићи нови квалитет. Напротив, „квалитет се може побољшати само подизањем критеријума, а за то је опет услов оно поменуто ослобађање уредника других дужности, затим ненасадање именима и упорности неких слабијих сарадника.” Опасност од губљења *Лейтојиса* је за Тишму посебно проблематична јер „Матица би престанком *Лейто-йиса* као месечника изгубила једно оружје – од малобројних која јој остају – ради очувања угледа и стварања услова за рад њен и њених сарадника.” У животу дуговечних часописа често се јављају идеје, предлози, чак и облици посебних притисака да се повуку потези који могу донети само штету у мисији коју би часопис морао обављати. Таквим захтевима никако не треба излазити у сусрет, него треба реорганизацијом радног система омогућити да квалитет дође до пунога изражаја, а то значи да квалитетни, радни и креативни људи морају добити улоге које омогућују достојанство и напредак на свим нивоима функционисања установе. А да је то збиља тако, сведок је и Живан Милицавац, који је, у наставку своје мисије уређивања *Лейтојиса*, очигледно унапредио, те битно побољшао сопствени уреднички програм и његову реализацију.

У писмима се веома често постављало питање хонорара: или су се аутори жалили на неисплаћене износе, или су се питали да ли ће ишта икада добити, или се неки њихов заступник или пријатељ у том смислу за њих залагао... Ми данас живимо у времену које је немилосрдно у односу на часописну продукцију, па се хонорар у српским часописима готово и не поставља као релевантна тема. Таква су времена била и у прошлости, па дозволите да вам испричам једну анегдоту, тј. истиниту причу из књижевног живота. Протагонисти су били славни писац, луцидни есејиста и духовити човек Станислав Винавер и уредник матичиних књижевних издања, благи, мудри и ерудитни Бошко Петровић, а њихова дијалогска ситуација створила се поводом Матичиног издања Винаверове књиге *Језик наци засушени* 1952. године. Дошао тако Винавер у Нови Сад да баци завршни поглед на прелом своје књиге, па су се двојица ерудитних писаца задржала у разговору угодном. У једном тренутку Петровић прекиде ток књижевног и интелектуалног разговора, па затражи од Винавера број његовог жироскопа.

Винавер га као знатижељно запита: „А шта ће Вам број мога рачуна?“, на шта Петровић одговори: „Па треба да Вам уплатимо хонорар“. Духовити Винавер, који је носио у себи жицу јеврејске луцидности и духовитости, уз то рођен у Шапцу, међу чивијаши-ма, па још и, као следбеник Бергсона, теоријски заинтересован за феномен хумора и комике, исколачи очи у Матичиног уредника: „Побогу човече, куд ми објављујете књигу па још и хонорар да ми платите?!“

Из Винавера је, дакле, проговорио онај писац који је, између два светска рата, навикао на не баш повољан социјални положај писца који мора да пише због жестоког унутрашњег стваралачког притиска, као и због осећања дужности према колективу и култури којој се обраћа. Тај писац је више опседнут оним што треба другима да даје него тиме шта би се, у култури са релативно малим бројем читалаца и малим бројем купаца књига, могло заузврат добити. Осећање дужности је ту веома изразито, а на њега се својевремено позивао и оснивач *Лейџојиса*. Тако је Георгије Магарашевић 1828. године писао Јакову Гершићу: „Дужан си, осим тога, а и обећао си, с прилози твоји књижевни *Сербску лејџојис* помагати. Гледни да то учиниш и реч твоју одержиш. Чека те суд потомства!“ Кад знамо да су писци и уредници овај *Лейџојисов* посао најчешће обављали с пуном свешћу да нас, све, чека тај ’суд потомства’, онда морамо закључити како се тако одговорно, помало узвишено и свечано, посао и мора обављати – с повишеним еланом и са страсним заносима. Ако је тако, а тако јесте, онда мирно и трезвено закључујем: баш је, за своја два пуна века, *Лейџојис Матице српске* истински заслужио Сретењски орден првог степена који му је уручио председник Републике! Тако јесте јер је свим припадницима српске културе *Лейџојис* одавно већ уручио невидљиви орден који нам казује ко смо ми као народ и култура, те на шта смо се то обавезали! Дакле, драги писци, преводиоци, уредници, лектори, коректори, графички и ликовни уредници, штампари, многобројни читаоци, библиотекари, колекционари, сви ви који сте се уградили у наш заједнички, вољени *Лейџојис*, и сви ви од којих тек очекујемо да то учините: гледните да своју реч одержите, па будите уз свој *Лейџојис*! Или, како би то оснивачи Матице српске рекли: сад, и одсад, занавек, засвагда!²

---

² Реч на отварању изложбе *На страницама Лейџојиса: Два века 1824–2024*, у Матици српској, 31. октобра 2024. године.